

MIL ANYS DE ROMANITAT A CATALUNYA

MIQUEL DEL SANTS GROS

Ja fa uns anys que el malaguanyat Miquel Tarradell, en un breu opuscle sobre els grecs i el seu impacte a les nostres terres, parlava dels “quatre cops alats de gràcia de la història que ens han permès d’esdevenir ciutadans d’Europa amb tots els drets, i no d’una manera marginal, sinó des del rovell de l’ou”¹. Es referia, evidentment, al fet que les nostres terres rebessin l’impacte de la civilització grega, des de prop del 600 aC, per contacte immediat. També que haguéssim entrat des de bona hora en la gran construcció politicocultural romana, i que cap esdeveniment posterior no hagués aconseguit d’esborrar-ne l’empremta. En tercer lloc, al fet que comptéssim amb comunitats cristianes ben organitzades, pel cap baix des de mitjan segle III, i, finalment, que fóssim una part de l’Imperi Carolingi des dels seus mateixos inicis. Aquests quatre fets ens han marcat profundament. Sense assumir-los, no podem pas entendre la nostra història, ni comprendre el que som.

Només haig de parlar del segon d’aquests “quatre cops alats de la gràcia de la història” -el d’haver format part de la gran construcció politicocultural romana-, però els quatre esdeveniments evocats pel professor Tarradell van tan íntimament units que parlar d’un d’ells implica necessàriament tenir sempre present els altres tres.

És una sort haver pogut tenir un contacte molt primerenc, immediat, directe, encara que només fos comercial, amb la gran civilització grega, a través d’Empúries, la primera de les nostres grans ciutats, però en desembarcar-hi, a l’estiu de l’any 218 aC, Corneli Escipiò, s’obria un camí per-

¹ Cf. M. TARRADELL, *Els grecs a Catalunya*, Barcelona 1961. Episodis de la història 21, p. 7.

què al llarg d'uns quants segles també ens beneficiéssim de la gran cultura hel·lenística profundament assimilada i difosa per Roma. Semblantment, l'Imperi Romà, al llarg del segle IV, en esdevenir un imperi cristià, va fer que les poques comunitats cristianes amb què comptaven es multipliquessin i que es creés la xarxa de seus episcopals, entorn de la metròpoli de Tarragona, que, amb poques esmenes, ha arribat fins als nostres dies i que, com si en fos l'esquelet, ha articulat les nostres terres, sobretot, en els temps en què no han gaudit d'independència política. Igualment, en entrar a formar part de l'Imperi Carolingi, la simbiosi entre romanitat i germanisme obrada a la cort d'Aquisgrà, que ja comptava a casa nostra amb bons precedents des de l'arribada dels visigots, ajudà a fer perviure l'antiga herència romana que podia haver quedat profundament alterada si haguéssim esdevingut un poble sotmès durant molts segles al poder dels emirs i dels califes cordovesos.

Parlar de la romanitat en abstracte és força difícil i complex. És complex, sobretot, perquè Roma, en els llargs segles de la seva història, gaudí d'una capacitat d'adaptació tan extraordinària, que ella sola -la capacitat d'adaptar-se a les situacions més insòlites- segurament pot explicar força bé la llarga pervivència del seu llegat. És preferible, doncs, emprar simplement el mètode descriptiu. El mot "romanitat" evoca, evidentment, d'entrada, el conjunt de valors culturals que tingué com a centre de formació l'antiga ciutat del Laci, nascuda, segons la datació tradicional, l'any 753 aC, dalt del Palatí, entorn d'unes cabanes de pastor. Però la romanitat és molt més. Amb molt d'encert, el professor Duby, en parlar de la civilització romana, recorda que Roma sabé crear un sistema de valors que es poden destriar en aquests tres grans blocs: el polític, l'intel·lectual i l'espiritual². El polític contenia tot el que constitueix les estructures de l'estat, protegides per la llei i l'exèrcit, i que eren el fonament d'una moral de patriotisme i de dedicació a la cosa pública. El segon gran bloc, l'intel·lectual, fonamentat en l'educació i la llengua, contenia una filosofia lògica i una ciència experimental destinades a permetre una comprensió suficientment lúcida del univers. Finalment, el bloc espiritual, que acabà fonamentat-se en el monoteisme judaic reinterpretat, però, per les comunitats cristianes esteses per tot l'imperi ja des de mitjan segle III, i que a més, cal afegir-hi, contenia

² Cf. G. DUBY, "La mediterrània dins la història de la cultura europea", a *Els ideals dins la cultura europea*, Barcelona 1955, p. 16.

una doctrina per la qual el príncep, per influència hel·lenística, sempre gaudí d'un caràcter més o menys sagrat, com a representant de la divinitat entre els homes, amb un poder en l'àmbit religiós paral·lel al dels sacerdots³. Els estrets lligams terrestres i les intenses connexions comercials feren possible que aquest sistema de valors -"la gran construcció romana" de què parlava Tarradell- garantissin una sorprenent unitat i que -com recorda Duby- els seus habitants, en qualsevol lloc que fossin, se sentien com a cada seva. És aquest el sentit que dono al mot "romanitat".

LA ROMANITZACIÓ

Entràrem, doncs, com he dit, en l'òrbita de Roma, molt prematurament. Molt abans que la gran ciutat hagués implantat del tot el seu domini en el nord d'Itàlia i que encara no hagués començat la conquesta de les riques terres de la Gàl·lia i del nord d'Àfrica. Era l'estiu de l'any 218 aC, en el context de la Segona Guerra Púnica, quan Anníbal acabava de passar els Alps i les ciutats itàliques es replantejaven els seus lligams amb Roma, quan Escipió desembarcà a Empúries i es fortificà a Tarragona. Des d'aquest moment, les nostres terres ja no deixaren de ser romanes; primer, com a propietat, per dret de conquesta, de la ciutat de Roma, i després, com una part més del seu gran imperi. I el poder romà hi romandrà ben bé fins a final de l'Imperi d'Occident, quan, els anys 470-475, poc abans de la deposició de Ròmul August, l'últim emperador, Euric, el rei visigot de Tolosa, ocupà, vençant la resistència local, tota la Tarraconense. No es podia pas demanar més fidelitat a Roma! Són gairebé uns 700 anys!

El també malaguanyat Jordi Pons, recentment, ha traçat, amb un estudi exhaustiu de totes les fonts conservades, el procés de la nostra romanització, que, com tot procés d'assimilació, portà les seves lluites i desgràcies, però també, almenys en aquest cas, els seus beneficis, sobretot amb la creació de l'extensa xarxa viària que ens enllaçà amb totes les terres i els pobles cultes d'entorn del Mediterrani, amb l'expansió de la vida ciutadana

³ Eusebi de Cesarea, amic i biògraf de Constantí, és el primer que traçà una teologia política sobre el lloc de l'emperador en l'imperi cristià, per la qual deixava de ser Déu per esdevenir el seu representant en l'Església. Cf. R. FARINA, *L'impero e l'imperatore cristiano in Eusebio de Cesarea. La prima teologia politica del Cristianesimo*, Zuric 1966.

a l'estil de la mateixa Roma, i amb la creació de les vil·les rurals, entre molts altres avantatges⁴. Les poblacions de la costa, més habituades al contacte amb altres cultures per uns quants segles de comerç amb grecs i itàlics, segurament foren assimilades amb més rapidesa i sense gran resistència, mentre que les de l'interior calgué sotmetre-les militarment, àdhuc, segons sembla, destruint llurs llocs de residència. Entre les ciutats de nova planta, ultra Tarragona, que esdevindrà la capital de la meitat nord de la península, cal també esmentar Girona⁵, segons sembla, fundació del període de la guerra sertoriana, els anys 80-70 aC, obra de Pompeu el Magne, el dissortat general que, malgrat haver retornat la península al poder directe de Roma i haver conquerit gran part de l'Orient, caigut en desgràcia, morirà assassinat a Egipte, l'any 48 aC El gran monument que féu aixecar al coll de Panissars, en recordança del seu triomf sobre Sertori⁶, degué impressionar vivament els nostres avantpassats, que -com recorda Jordi Pons- en els últims temps de la República Romana, en els conflictes creats per les seves crisis de creixença, veieren passar les grans figures militars de l'època - Sertori, Pompeu, Cèsar...-, i també importants contingents d'itàlics ja romanitzats que es quedaren a viure a les nostre terres⁷.

El procés de romanització egurament ja era definitiu, irreversible, entorn de l'any 100 dC, com ho prova la presència de romans de la Tarragonesa a la mateixa ciutat de Roma amb càrrecs influents⁸. És també l'època que la part alta del turó de Tarragona es veia enriquida amb el magnífic fòrum provincial, format pel temple dedicat al culte imperial, la gran plaça fortificada inferior, el circ i l'amfiteatre. Iniciat vers l'any 70 dC, en temps de l'emperador Vespacià, segurament ha estat el monument més ric, més extens i més majestuós que mai s'ha fet a Catalunya⁹.

És, igualment, en aquests primers segles de romanització quan cal

⁴ Cf. J. PONS, *Territori i societat romana a Catalunya, els inicis al Baix Imperi*, Barcelona 1994.

⁵ Cf. PONS, *Territori i societat...*, p. 47 i 81.

⁶ Cf. PONS, *Territori i societat...*, p. 275-276.

⁷ Cf. PONS, *Territori i societat...*, p. 115-126.

⁸ Cf. PONS, *Territori i societat...*, p. 176.

⁹ Cf. X. AQUILUÉ i altres, *Tarraco. Guia arqueològica*, Tarragona 1991, p. 62-86.

posar els fonaments de la llengua catalana, un dels llegats més valuosos que ens ha fet Roma. Encara que, com ha escrit el professor Joan Bastardas, “quan es tracta de determinar els factors que han fet del català allò que és, tot són problemes”¹⁰, el cert és que es tracta d’una llengua que es desenvolupa a l’extrem nord de l’antiga Tarragonesa i a l’extrem sud-oriental de la Gàl·lia, en una i altra vessant dels Pirineus, en un domini força reduït que, originàriament, anava des de Salses fins a l’Hospitalet de l’Infant. Suposa, com ha intentat demostrar Jordi Pons, una certa comunitat preromana¹¹, i, com diu Germà Colom, una llatinitat diferent del llatí hispànic que seria la base de les altres llengües romàniques de la península¹².

Devem també molt a August. És ell qui, l’any 27 aC, en reorganitzar l’imperi, crearà la província Tarragonesa, amb capital a Tarragona, que continua essent la nostra capital eclesiàstica, i més tard fundarà Barcelona, la futura capital dels nostres comtes reis¹³. August, malgrat haver fet tancar les portes del temple de Janus per significar que les guerres ja s’havien acabat i que la pau regnava a tot l’imperi, el mateix any 27 aC, afeblit per la malaltia, s’instal·là a Tarragona a fi de dirigir durant dos anys les campanyes militars contra els càntabres i els asturs, l’últim reducte peninsular encara no totalment sotmès al poder romà. Durant aquests dos anys, Tarragona esdevingué la capital efectiva de l’imperi, i és on August, entre altres, rebé la legació de la ciutat de Mitilene, de l’illa de Lesbos, que li notificà que havia estat nomenat déu vivent amb culte propi. Tarragona, agraïda, no podia ser menys i també li erigí, primer, una ara, i després, un gran temple¹⁴.

Devem també molt a Vespacià, que els anys 69-79 concedí el dret llatí a tot Hispània, segons testimonia Plini el Jove. Aquesta concessió facilità la creació de nous municipis, com és el cas del d’Ègara¹⁵. I l’any 212, quan Caracal·la concedí universalment la ciutadania a tots els habitants lliures de l’imperi, la situació jurídica dels habitants de les nostres terres, com

¹⁰ Cf. J. BASTARDAS, *La llengua catalana mil anys enrere*, Barcelona 1995, p. 47.

¹¹ Cf. PONS, *Territori i societat...*, p. 286-290.

¹² Cf. BASTARDAS, *La llengua catalana*, p. 52.

¹³ Cf. PONS, *Territori i societat...*, p. 208.

¹⁴ Cf. AQUILUÉ, *Tarraco...*, p. 23-24.

¹⁵ Cf. PONS, *Territori i societat...*, p. 163.

diu Jordi Pons, no degué experimentar gaires alteracions, perquè, en gran part, ja eren ciutadans amb tots els seus drets¹⁶.

LES PRIMERES COMUNITATS CRISTIANES

Deu ser entorn d'aquest moment, vers l'any 200, quan les comunitats cristianes s'afermaren a les nostres més importants ciutats. A Tarragona, capital de la província i important port marítim, l'evangeli degué arribar-hi prompte. Sabem que Pau de Tars, l'any 57, tenia planejat iniciar personalment l'evangelització d'Hispània, lloc on, pel context en què ho afirma en la seva carta als romans, encara no havia anat cap altre apòstol¹⁷. No sabem, però, amb certesa absoluta, si mai pogué complir els seus desitjos. Si hagués vingut, certament que s'hauria instal·lat molt temps a Tarragona, llavors la capital més important de la península. Pau, en les seves campanyes apostòliques, sempre escollia com a centre d'acció ciutats importants pel seu pes polític i comercial, on s'establia tot el temps que calgués per fundar-hi una comunitat prou nombrosa i sòlida que esdevingués centre de difusió del nou missatge de salvació. És el que va fer passant llargues temporades a Efes, la capital de l'Àssia, i a Corint, punt d'enllaç, a través del seu istme, de tot el comerç que hi havia entre l'Orient i l'Occident.

La cosa certa és que Tarragona, l'any 259, durant la persecussió de Valerià, ja tenia una comunitat cristiana ben organitzada, amb bisbe, dos diaques i almenys un lector, ritus baptismals, la celebració dels dejunis -la "statio"- del dimecres i del divendres de cada setmana acabats amb la comunió eucarística a l'hora de nona, i amb una pregària eucarística en la qual figurava un "memento" -"in mentem habere", diuen les actes del martiri de Fruitós i dels seus dos diaques- per a tota l'església estesa d'Orient fins a l'Occident¹⁸. Tot això suposa també una casa-església per al culte comunitari i, segurament, amb residència per a la clerecia ben coneguda dels funcionaris de la ciutat. Una comunitat així no s'improvisa, i devia existir feia força anys. A més, devia haver estat organitzada des de Roma, la principal seu impulso-

¹⁶ Cf. PONS, *Territori i societat...*, p. 170-172.

¹⁷ Cf. Rom 15, 22-24.

¹⁸ Cf. D. RUIZ BUENO, *Actas de los mártires*, Madrid 1962, BAC 75, p. 788-794.

ra de l'evangelització de l'Occident. Dues altres comunitats apareixeran uns cinquanta anys després, en la persecució de Dioclecià de l'any 303. Són les de Barcelona, on morirà màrtir sant Cugat, i la de Girona, que serà enaltida amb el testimoniatge martiriàl de Sant Feliu¹⁹.

MILÀ, CAPITAL DE L'IMPERI D'OCCIDENT

Ja he dit que Roma, més ben dit, l'estructura politicocultural creada entorn de la gran ciutat de Laci, sempre gaudí d'una extraordinària capacitat d'adaptar-se a les més diverses situacions. Entre aquesta capacitat d'adaptació, i segurament la més important per a la pervivència de la romanitat, fou la de posar la seva capitalitat en llocs diversos segons ho exigia la seguretat de les seves fronteres. Cal recordar que ha existit més d'una Roma. La gran ciutat creadora de l'imperi serà l'única capital fins al 286, quan, el cop d'estat del general Dioclecià i les reformes d'aquest gran recreador de l'imperi, especialment amb la creació dels dos Augusts i dels dos Cèsars que l'havien de succeir, portarà a erigir una sèrie de residències imperials a Trèveris, Milà, Sirmium, Tessalònica, Nicomèdia i Antioquia, totes elles col·locades en punts clau prop de les fronteres més amenaçades per la creixent pressió dels perses i dels pobles germànics que, mig romanitzats, esperaven beneficiar-se de la incipient feblesa interna de l'imperi. Roma continuarà sent la capital històrica i el símbol de la unitat de l'imperi, però les esmentades ciutats, especialment la de Milà, enriquides amb gran construccions civils i militars, esdevindran els veritables centres de decisió política, econòmica i cultural. Les nostres terres, cal tenir-ho sempre present, dependran des de l'any 286 fins al 402 de la cort de Milà, i l'estudi de tot el que s'hi construí, s'hi va fer i hi succeí en tots àmbits, és essencial per poder entendre el que simultàniament succeïa i es feia a la Tarragonesa, especialment en l'últim quart del segle, quan Ambròs n'era el bisbe catòlic. Així, per exemple, és més lògic buscar els models del gran mausoleu de Centcelles, de les seves pintures i mosaics, tant si és una tomba imperial com d'un gran personatge tarragoní, tal com últi-

¹⁹ Cf. J. GUILLEN, *Obras completas de Aurelio Prudencio*, Madrid 1950, BAC 58, p. 543.

mament s'ha insinuat²⁰, i de la part més arcaica del baptisteri de Barcelona, en l'àrea milanesa que no a qualsevol altre lloc.

El sistema serà parcialment refet i millorat per Constantí el Gran, quan, l'any 330, amb més visió militar que el mateix Dioclecià, instal·larà a l'antiga Bizanci, rebatejada amb el nom de Constantinopla, la capital de la part oriental de l'imperi, i l'any 402, quan el general Estilicó, davant el perill de la invasió dels visigots, farà traslladar la cort imperial de Milà a Ravenna, ciutat de defensa molt més fàcil. Ravenna, de fet, farà de capital de l'Imperi d'Occident, primer, fins a la deposició de Ròmul August l'any 476; després, durant el llarg regnat de Teodoric el Gran i els seus successors els anys 493-539, teòricament, com a delegats i representants de l'emperador d'Orient, i encara des d'aquest any fins que els llombards l'ocuparan l'any 751, com a seu dels exarques bizantins.

Constantí també tingué més visió que Dioclecià en les qüestions religioses. De família monoteïsta, comprengué que l'antiga religió romana havia acabat els seus recursos i motivacions espirituals per ser factor d'unió dels ciutadans de l'imperi. Ja August havia intentat de revifar els antics cultes convertint-se en el seu "Pontifex Maximus", i al llarg dels segles II i III el culte a Roma i a l'emperador havien parcialment suplert aquestes mancances, però a mitjan segle III moltes de les elits culturals de l'imperi, sota la influència de la filosofia grega i dels cultes místics orientals, havien esdevingut monoteïstes. Emperadors com el siri Heliogàvel (218-222) i l'il·liri Aurelià (270-275) afavoriren la introducció, a la mateixa ciutat dels Cèsars, del culte monoteïsta al Sol Invicte d'Emesa, aquest últim, fins i tot amb un temple estatal construït al peu del Quirinal, a fi de respondre a les noves necessitats espirituals dels ciutadans²¹. Però serà Constantí qui, l'any 313, junt amb el seu col·lega oriental Licini, signarà a Milà el cèlebre edicte que donava lli-

²⁰ Cf. J. ARCE, *Constantinopla, Tarraco y Centcelles*. Conferència pronunciada el dia 27 d'abril de 1994 en el Seminari Internacional "Arqueologia i història: Evolució del teixit urbà de Tarragona", amb motiu del 150è aniversari de la Reial Societat Arqueològica Tarragonesa. Agracixo la notícia a la prof. Cristina Godoy i Fernández.

²¹ Cf. F. ALTHEIM, *El Dios Invicto*, Buenos Aires 1966, p. 116. Sembla que el féu construir en agraïment per l'aparició del déu a l'emperador quan les seves tropes fracassaven davant les muralles d'Emesa, ocupada per la reina Zenobis de Palmira. L'episodi deu ser un precedent tipològic de l'aparició de la creu lluminosa amb la inscripció "Amb aquest signe venceràs" a Constantí, el vespre abans de la batalla del Pont Milvius, en què vencé l'emperador Maxenci, segons la descripció que en dóna Eusebi de Cesarea en la seva biografia de Constantí. Cf. PG 20, col. 943.

bertat a les comunitats cristianes i obrirà el camí a la progressiva cristianització de les estructures de l'imperi, completada per Teodosi en la dècada del 380-390, amb una sèrie d'edictes que, a més de prohibir els cultes pagans, convertien el cristianisme en la seva versió romana, en religió d'estat de tot l'imperi²².

Al llarg d'aquests segles, a les nostres terres, s'eixamplarà la xarxa episcopal -Barcelona i Girona, amb tota seguretat, i potser també Empúries, Tortosa i Lleida-. Les seus de l'interior -Ausa i Urgell- segurament seran creades un poc més tard, a principi del segle V, quan les lluites creades a partir de l'any 380 amb l'aparició del moviment reformista heterodox creat pel bisbe d'Àvila Priscil·lià, fan que els arquebisbes de Tarragona es preocupin d'assegurar la unitat i la recta fe de les comunitats de la seva província eclesiàstica. Ègara, finalment, esdevindrà seu episcopal a mitjan segle V per obviar una irregularitat canònica creada a Barcelona²³.

La creació d'aquesta xarxa episcopal força ben repartida tindrà gran transcendència per al manteniment de la romanitat quan, amb la invasió dels pobles germànics i el seu assentament de manera força estable en l'Imperi d'Occident, les estructures civils de l'imperi començaran a diluir-se. De fet, els nostres bisbes esdevindran, a poc a poc, representants dels hispanoromans i els seus defensors. Sembla, també, que sempre conservaren la fidelitat a Honori i als seus successors refugiats a Ravenna. No consta com reaccionaren quan l'usurpador Constantí III, els anys 407-411, es proclamà emperador amb seu a Arle, ni quin partit prengueren quan el seu general Geronci, revoltat, proclamà emperador el noble hispanoromà Màxim, a Tarragona, on residí durant els anys 409-411. Conservaren també sempre la seva fidelitat al bisbe de Roma i a l'ortodòxia imposada per Teodosi a tot l'imperi. Pacià de Barcelona n'és una bona mostra, especialment en les seves tres cartes a Simproní, seguidor del cisme promogut per Novacià, a Roma, a mitjan segle III. Sempre consultaren al papa les qüestions de tipus pastoral i canònic amb què es trobaven. Això és el que va fer Imeri de Tarragona quan presentà tota una sèrie de qüestions al papa Damàs, que foren respostes, l'any 380, pel seu

²² Cf. P. P. JOANNOU, *La législation impériale et la christianisation de l'empire romain (311-476)*, Roma 1972. *Orientalia Christiana Analecta* 192.

²³ Cf. PL 84 col. 781-790.

successor Sirici²⁴, i la consulta de l'arquebisbe Ascani al papa Hilar, vers l'any 465, referent a la successió d'Irineu a la seu de Barcelona, que, com ja hem dit, provocà la creació del bisbat d'Ègara²⁵.

Les lluites originades per la crisi arriana sembla que no afectaren greument les nostres comunitats, les quals, segurament, seguiren fidels el guiatge d'Ambròs de Milà, que no solament aconseguí d'eliminar-lo de les comunitats arrianes de l'Occident, sinó que fins i tot assolí que l'emperador, convertit en "Pontifex Maximus" de l'Església cristiana des de l'edicte de Milà de l'any 313, acabés sotmetent-se als bisbes en els afers de tipus eclesial.

Més incidència tingué a les nostres terres la qüestió priscil·lianista, segons es dedueix de les cartes que Consenci, un lletraferit i entès en teologia, dirigí a Agustí d'Hipona, descobertes fa una vintena d'anys pel patròleg Joan Divjak²⁶. Consenci, ben relacionat amb la jerarquia de la Tarragonesa i amb el bisbe Patrocle d'Arle, l'iniciador de la primacia d'aquesta seu episcopal, els anys 410-420, des de les illes Balears, on segurament residia des del pas dels bàrbars per les nostres terres, s'escrivia amb el bisbe d'Hipona i li demanà consell per resoldre els greus problemes que les faccions priscil·lianistes causaven en les comunitats catòliques. L'actuació ferma de l'arquebisbe Ticià de Tarragona impedí, però, que els grups priscil·lianistes arrelessin a la Tarragonesa. L'afer també ens mostra que els nostres cristians -clerecia i seglars- tenien com a guia en qüestions doctrinals Agustí, el gran bisbe d'Hipona i el millor pensador que durant el primer terç del segle V tingué l'Imperi d'Occident, i també el més clarivident defensor de la romanitat cristiana.

De les coses, se'n parla quan manquen o estan en perill. És precisament entorn de l'any 400, mort ja Teodosi i amb el perill imminent que els pobles germànics envaïssin l'imperi, quan apareixen els teòrics de la romanitat cristiana. Primer, Aureli Prudenci Clement, i després de la presa de Roma per Alaric l'any 410, Agustí d'Hipona, defensor de l'imperi cristià en la seva gran obra "La Ciutat de Déu". No queda ben clar on nasqué Prudenci. Calahorra i Saragossa s'ho disputen. Fins i tot alguns han suggerit que podia

²⁴ Cf. PL 84 col. 629-638.

²⁵ Cf. nota 23.

²⁶ Cf. J. DIUJAK, *Sancti Aureli Augustini opera. Epistolae ex duobus codicibus nuper in lucem prolatae*, Viena 1981. CSEL 88, Epistolae 11-12.

ser originari de Tarragona. El cert és que coneixia bé la història religiosa de la capital de la Tarragonesa, i que ens fa saber com pensaven els seus conciutadans cristians de l'aristocràcia provincial hispanoromana que feren carrera en temps de Teodosi. Cristià, segurament ja batejat d'infant, devia haver seguit amb apassionament les lluites a la cort de Milà quan Símmac, el prefecte de Roma i cap del partit pagà, els anys 384-385, demanà permís per tornar a posar l'estàtua de la Victòria en el Senat, a fi de, amb la seva ajuda, evitar l'evident decadència de l'imperi cristià i obtenir nous dies de glòria per a Roma²⁷.

Ambròs aconseguí que l'emperadriu vídua Justina i el seu fill Valentinà II no ho permetessin, igualment com abans, l'any 382, havia obtingut que l'emperador Gracià renunciés al títol de "Pontifex Maximus" unit al títol imperial des d'August. Serà entorn de l'any 392, certament abans de l'any 405, en què publicarà el seu corpus d'obres poètiques, que Prudenci, en els seus "Contra orationem Symmachi libri duo", extensa obra de més de mil versos, farà, poèticament, professió de ciutadà romà i cantarà les excel·lències de la ciutat de Roma, que, dins els plans eterns de Déu, unint tots els pobles de diferents llengües i religions, i posant sota un sol poder tot el món civilitzat, regit per una única llei, preparà la vinguda de Crist als cors dels homes²⁸. Fins i tot arriba a dir, textualment, que això "s'ha aconseguit amb les grans victòries i triomfs de l'Imperi Romà" que "han preparat el camí a Crist". I exclama amb joia: "Oh Crist! el món ja et rep, unit per la pau i el dret de Roma"²⁹. És la lloança agraïda d'un bon ciutadà, plenament inserit en la romanitat i que en valora els beneficis perquè, en esdevenir cristià, l'imperi s'ha convertit fins i tot en veritable vehicle de salvació eterna dels homes.

RAVENNA, RESIDÈNCIA IMPERIAL

Sembla que la Tarragonesa va ser una de les províncies de l'Imperi d'Occident que quedà menys afectada pel pas dels pobles germànics que l'úl-

²⁷ Sobre Prudenci, vegeu J. FONTAINE, *Prudenzio*, a *Dizionario patristico e di antichità cristiane*, vol. 2, p. 2945-2950.

²⁸ Cf. GUILLEN, *Obras completas*, p. 440-443.

²⁹ Cf. GUILLEN, *Obras completas*, p. 444-445.

tim dia de l'any 406 passaven definitivament el Rin, prop de Magúncia, per no tornar enrere, i l'any 409 ja s'havien traslladat a la península Ibèrica. Això podria explicar que el poble visigot regit per Ataülf i la princesa Gal·la Placídia escollissin Barcelona com a residència de la seva efímera cort reial. Gal·la Placídia, la filla petita de Teodosi, mig germana d'Arcadi i d'Honori, havia nascut a Constantinoble entorn de l'any 388. L'emperador li llegà extenses possessions i un gran palau a la ciutat imperial. Era més noble que els seus germans, perquè, per part de mare, era filla d'Aelia Gal·la, germana de Valentinià II. Des de la seva naixença, ja era considerada, doncs, com un bon mitjà d'accés, per via matrimonial, a formar part de la dinastia valentinoteodosiana. Estilicó, el general tutor d'Honori, que pensava casar-la amb el seu fill Euqueri, en ser assassinat l'any 408, provocà, a la cort de Ravenna, una reacció contrària a tota aliança amb els pobles germànics que havien envaït l'imperi, mentre que Gal·la era feta presonera d'Alaric, a Roma, el 24 d'agost de l'any 410, quan la ciutat caigué a mans del rei visigot. Fou, certament, el tresor més preuat que prengué a la vella ciutat imperial. La tardor de l'any següent, Ataülf, successor d'Alaric, a Forlì, prop de Ravenna, la prenia en matrimoni, només segons el dret got, perquè no era ciutadà romà, matrimoni considerat, lògicament, invàlid per la cort de Ravenna, que reclamava infructuosament la llibertat i la restitució de la princesa. Al final, Ataülf, revoltat obertament contra Honori, obtingué de l'emperador Àtal, un usurpador oposat a Honori, la ciutadania romana que li permetia la regularització del matrimoni i engendrar fills legítims, hereus dels drets imperials de la seva mare. La cerimònia tingué lloc a Narbona, el dia 1 de gener de l'any 414. Aquest mateix dia, Gal·la, emancipada legalment de la tutela del seu germà, inaugurava la seva vida política activa i esdevenia reina d'un poble bàrbar federat a l'imperi, encara que a través d'un emperador, Àtal, sempre considerat per la cort de Ravenna com un usurpador. I quan el matrimoni reial s'instal·là a Barcelona, la ciutat esdevingué el centre d'atenció dels que creien en la solució de federar-se amb els reis bàrbars per salvar l'Imperi d'Occident, solució rebutjada per Honori, que a la llarga no tindrà altre camí que emprar-la, l'any 418, amb els mateixos visigots, per recuperar les riques províncies d'Hispania. Fou a Barcelona que Gal·la donà a llum el seu fill Teodosi, mort prematurament i enterrat en una caixeta d'argent, tocant la

muralla de la ciutat³⁰. Sembla que Ataülf, segurament guiat per la seva muller, com farà més tard Teodoric el Gran, intentava una mena de recreació de l'antic imperi, aquesta vegada per mitjà del poble visigot. L'assassinat, l'any 415, d'Ataülf, amb el consegüent retorn de Gal·la, amb honors de reina, a Ravenna, impossibilità tots aquests projectes polítics planejats a les nostres terres, llavors convertides en el punt d'atenció de tot l'Imperi Romà, com 400 anys abans ja no havien estat quan August residí gairebé dos anys a Tarragona.

És en aquest context de ruptura, sobretot comercial, amb l'antiga Roma, que, segons sembla, cal situar la presència de sarcòfags fets certament als tallers de Cartago a la necròpolis de Sant Fructuós de Tarragona, segons últimament s'ha suggerit³¹. Els rics propietaris de la ciutat, impedits d'adquirir-los als tallers de Roma, haurien acudit a la capital de l'Àfrica romana, que no havia de caure sota el poder dels vàndals fins al 439. Moltes altres influències nord-africanes -els contra-cors, les laudes sepulcral amb mosaic...- a la península Ibèrica poden explicar-se, en aquest mateix context, per grups que haurien abandonat l'Àfrica a la recerca d'altres indrets de l'imperi més segurs.

ARLE, SEU DEL VICARIAT PAPAL DE LES GÀLLIES I D'HISPÀNIA

Arle, la gran ciutat provençal col·locada a la boca del Roine, tingué un rol molt important, sobretot en la primera meitat del segle VI, durant l'episcopat del bisbe Cesari. Convertida en seu metropolitana l'any 417 pel papa Zòsim -decisió que provoca molts conflictes jurídics amb altres seus veïnes-, el seu bisbe, alhora, esdevingué vicari papal de les Gàl·lies, lloc per on tots els bisbes havien de passar abans de dirigir-se a Roma. És l'inici de la recuperació del paper dirigent del bisbe de Roma, fins llavors molt reduït per l'acció dels emperadors cristians i pels bisbes de Milà. Amb el trasllat de la cort imperial a Ravenna, Milà iniciava la seva decadència, mentre que el papa de

³⁰ Sobre totes aquestes qüestions, vegeu E. DEMOUGEOT, "L'évolution politique de Galla Placidia", a *L'empire romain et les barbares d'occident (IVe-VIIe siècles)*. *Scripta varia*, París 1988, p. 273-300.

³¹ Cf. I. RODÀ, "Sarcòfagi della bottega di Cartagine a Tarraco", a *L'Africa romana. Atti del VII convegno di studio. Sassari, 15-17 dicembre 1989*, Sassari 1990, p. 727-736.

Roma recuperava el lloc preeminent que, d'acord amb l'antiga tradició, li corresponia en l'Occident cristià.

Cesari, enèrgic i bon organitzador, seguint les directrius papals i aprofitant la bona entesa que tenia amb la cort visigoda de Tolosa, l'any 506, organitzarà un gran concili a Agda, prop de Narbona, a fi de reorganitzar les comunitats cristianes de tot el regne, en tots els seus aspectes, incloent-hi el litúrgic³². Preparava un altre gran concili que volia celebrar l'any següent a la mateixa capital del regne, Tolosa, i consta que pensava invitar a participar-hi els bisbes de les nostres terres, que ja feia uns 30 anys que eren sota el poder dels reis visigots, però la batalla de Vouillé, on Clodoveu vencé el rei Alaris II, mort al mateix camp de batalla, i el trasllat del poble visigot a Hispània, principalment a la part nord de la Meseta, impedirà la seva celebració³³. Cesari, amb el títol de vicari papal de les Gàl·lies i d'Hispània, concedit pel papa Símmac, l'any 514³⁴, malgrat tot, continuarà la seva tasca pastoral, i les dues grans assemblees episcopals dels nostres bisbes reunides l'any 516 a Tarragona i l'any 517 a Girona³⁵, no són altra cosa que l'aplicació dels decrets de l'esmentat concili d'Agda. Encara que els textos no ho diguin, és fàcil veure-hi la mà del bisbe d'Arle.

Som a l'època ja esmentada de l'anomenat interregne ostrogot, amb la Provença, la Narbonesa i la Tarragonesa posades sota la protecció del rei Teodoric el Gran, que l'any 493, amb el beneplàcit de la cort de Constantinoble, havia ocupat Ravenna i l'havia convertida en la seva residència reial, i havia donat una nova època d'esplendor a la ciutat. Teodoric el Gran -profundament romanitzat- s'havia educat a Constantinoble i potencià una nova restauració de l'Occident romà, recreant, fins i tot, en la persona del patrici Libera, l'antic càrrec de prefecte de les Gàl·lies, amb residència, però, a Arle. Alhora, el bisbe Cesari havia obtingut del papa que els diaques arlesians, com els de Roma, poguessin portar dalmàtiques en les cerimònies reli-

³² Cf. PL 84 col. 263-274.

³³ Cf. G. MORIN, *Sancti Caesarii episcopi Arelatensis opera omnia*, vol. 2, Maredsous 1942, p. 6-7.

³⁴ Cf. MORIN, *Sancti Caesarii...*, p. 12-13.

³⁵ Cf. PL 84 col. 309-316.

gioses³⁶. Fins i tot, ens els podem imaginar guarnits com el seu contemporani ,el cònsol Areobind, representat amb riquíssimes dalmàtiques en els cèlebres díptics de marfil commemoratius del seu consolat exercit l'any 506³⁷.

Teudis, el general de Teodoric responsable de la zona, elegit rei a la mort d'Amalaric l'any 531, donarà una llarga època de pau fins al 548, en què morí, que permetrà a les nostres esglésies una activitat conciliar força regular, una relació normal amb Roma -la correspondència del papa Hormisdas amb l'arquebisbe Joan de Tarragona n'és una bona prova³⁸- i l'aparició d'escriptors eclesiàstics, entre els quals destaquen Just d'Urgell, comentador del llibre bíblic del Càntic dels Càntics i creador de textos litúrgics per a les hores canòniques de l'ofici, junt amb el bisbe Pere de Lleida, que destacà perquè sembla ser el primer a les nostres terres que compongué textos litúrgics adaptats a la temàtica de les diferents festivitats en què havien de ser utilitzats, seguint el mètode ja feia alguns anys emprat pels liturgistes romans³⁹.

La influència de Ravenna i de Roma a través d'Arle sembla haver estat molt forta en tot aquest període sobre les nostres comunitats cristianes, en tots els àmbits. En litúrgia i legislació canònica, l'influx arlesità queda molt clar, i és possible que també s'exercís a nivell arquitectònic. Les grans esglésies de Ravenna, amb els seus mosaics, devien enlluernar els nostres bisbes i dirigents polítics, com encara ens meravellen 1.500 anys després, i entre elles, sobretot, la de Sant Vidal, iniciada segurament l'any 526, encara en temps del domini ostrogot, amb l'ajuda del banquer -l'"argentarius"- Julià, i consagrada l'any 546, quan la ciutat ja havia estat ocupada pels bizantins⁴⁰. S'ha suggerit que els diners per edificar-la venien de la cort de Constantinoble, i que

³⁶ Cf. MORIN, *Sancti Caesarii...*, p. 313.

³⁷ Cf. H. LECLERCO, *Diptyques (archéologie)*, a DACH, vol. 4, París 1921, col. 1094-1170.

³⁸ Cf. PL 63 col. 421-423 i 459-460. La col·lecció canònica Hispana, per error, les atribueix a un suposat Joan, bisbe d'Elx, del qual no se'n sap res més, mentre que la col·lecció Avellanense, de mitjan segle V, formada amb documents copiats directament dels registres romans, les posa dirigides a l'arquebisbe Joan de Tarragona. Sobre aquesta col·lecció canònica, vegeu F. MAASSEN, *Geschichte der Quellen und der Literatur des Canonischen Rechts in Abendlande*, Graz 1870, p. 787-792.

³⁹ Cf. C. CODONER, *El "De viris illustribus" de Isidoro de Sevilla*. Salamanca 1964, p. 37 i 31, respectivament.

⁴⁰ Cf. C. MANGO, *Arquitectura bizantina*, Milà 1980, p. 76

la seva construcció formava part del programa de Justinià per inclinar les ciutats italianes a acceptar el seu retorn a la unitat de l'Imperi Romà que l'emperador intentava portar a terme. Els absis poligonals amb cinc panys de paret que s'han identificat en algunes esglésies de les nostres terres -basíliques de Sant Cugat del Vallès, de Porqueres, de l'amfiteatre de Tarragona (?)- podrien ser un reflex d'aquest art bizantí de Ravenna.

CONSTANTINOBLE, LA NOVA ROMA

La parcial restauració de l'antic Imperi Romà d'Occident, amb la conquesta del Nord d'Àfrica, de gran part d'Itàlia i del sud-oest de la península Ibèrica per Justinià els anys 533-554, devia revifar la romanitat dels nostres hispanoromans, centrada ara ja entorn de Constantinoble, la capital de l'Orient que, des del concili de Calcedònia de l'any 451, fins i tot aspirava a ser la capital de la cristiandat, suplantant el rol del bisbe de Roma. És el que es llegeix en el cànon 28 d'aquest concili, mai acceptat per l'església de Roma, on es diu que, com a Constantinoble resideix el poder imperial i el senat que abans eren a Roma, la primàcia eclesiàstica també ha de residir en la nova Roma, la Roma jove, perquè cal unir la primàcia de totes les esglésies cristianes a la ciutat des d'on regna l'emperador⁴¹.

D'aquesta nova situació, en tenim un bon exemple en la vida i l'obra de Joan de Biclàr, el bisbe que regí la seu de Girona els anys 591-621. De família goda i nat a Santarem, en la Lusitània, entorn de l'any 560, s'educà a Constantinoble, on adquirí una bona formació literària. En tornar a Hispània, entorn de l'any 575, fou víctima de la intransigència de Leovigild, el veritable creador del regne visigot de Toledo, en el seu afany per reunir i unificar els pobles got i hispanoromà sota un únic símbol de fe cristià de tipus semiarrià. Leovigild l'exilià a Barcelona, segurament sota el control del bisbe arrià Ugne. Seria, també, segons sembla, en aquesta època, que hauria fundat el monestir de Biclàr, de difícil localització, dotat amb una regla monàstica que no s'ha conservat. És molt possible que intervingués en el III Concili de Toledo, encara només com a abat, on Recared, en abjurar de l'arrianisme, assolí els objectius que portaren el seu pare Leovigild al fracàs. Escriví una

⁴¹ Cf. PL 67 col. 94.

crònica que va de l'any 567 al 590, que continua la crònica de Víctor de Tunis⁴². Joan de Biclàr, en la seva crònica, com és lògic, s'interessa molt pels esdeveniments de l'Imperi d'Orient, però, alhora exalta l'obra política i militar de Leovigild, i no dóna excessiva importància a la mort violenta d'Hermenegild ni a les presions que exercí sobre els catòlics, de les quals ell mateix havia estat víctima. L'acaba amb la conversió de Recared, que és el centre de més interès de tota l'obra, i la pau que l'emperador Maurici signà amb els perses l'any 590. En les datacions sempre anteposa l'emperador bizantí als reis de Toledo, com si aquests només fossin una mena de delegats seus, per molt autòctons que fossin, com ja havia succeït amb Teodoric el Gran.

Joan de Biclàr és el bon model d'un got, totalment romanitzat, atent, alhora, a tot el que passava a Constantinoble i a Toledo, d'on acabarà definitivament depenent, com tots els altres dirigents civils i eclesiàstics de les nostres terres, fins a la caiguda de la península hispànica sota el poder dels calífess de Damasc. La unió entre hispanoromans i visigots, ja intentada per Ataülfi i Gal·la Placídia, s'obtindrà amb Recared, gràcies als bons oficis de Leandre de Sevilla, que inicià la unió de tot l'episcopat del regne entorn de l'arquebisbe de Toledo, la nova "Urbs Regia" d'Hispania, vocable amb què l'esmentat cànon 28 del concili de Calcedònia de l'any 451 anomena la mateixa ciutat de Constantinoble⁴³.

La sublevació del duc Paulus, d'origen bizantí, contra el rei Wamba, l'any 673, en la Narbonesa, obtingué també l'adhesió d'alguns jerarques tarragonesos i ha fet pensar en un possible intent de separació de les nostres terres del poder de Toledo, però la documentació conservada no permet pas de provar-ho amb seguretat⁴⁴. Més aviat sembla un dels primers incidents de tipus polític que portaren a la desintegració del regne. Igualment, l'adhesió dels nostres dirigents, uns quaranta anys després, a la resistència d'Ardó davant els àrabs, tampoc no suposa un altre intent secessionista, sinó més

⁴² Cf. J. CAMPOS, *Juan de Biclàr, obispo de Gerona. Su vida y su obra*, Madrid 1960.

⁴³ Cf. nota 41.

⁴⁴ Em refereixo a la cèlebre "Historia de Wambae regis Gothorum Toletani expeditione", de Julià, futur arquebisbe de Toledo. Cf. PL 96 col. 761-806.

aviat un intent de reconstruir l'antic regne visigot⁴⁵.

Amb les ciutats de Tarragona i d'Empúries pràcticament abandonades, amb gran part de la jerarquia eclesiàstica refugiada segurament a Itàlia, com els anys 716-717 havia fet l'arquebisbe Pròsper de Tarragona⁴⁶, i sense un poder civil propi, les nostres terres entraren gairebé durant tot un segle sota el poder de la cort de Còrdova. És un segle força obscur, del qual no sabem gran cosa, molt possiblement perquè no tingué pas una vida excessivament rellevant.

AQUISGRÀ, CAPITAL DEL NOU IMPERI ROMÀ D'OCCIDENT

La conquesta per Pipí el Breu de la Narbonesa, l'any 759, portà les fronteres del regne franc als Pirineus, i per això no ens ha pas de sorprendre que l'any 785, en un moment d'afebliment del poder àrab, els responsables de la ciutat de Girona determinessin integrar-se al poder dels carolingis, camí seguit pocs anys després pels de la ciutat d'Urgell. De fet, les dues ciutats no feien altra cosa que unir-se novament a la ja llarga tradició que tenien de viure en el context de col·laboració romanogermànica, en un regne cristià i catòlic. L'acció militar de Lluís el Pietós, encara només rei de Tolosa, que l'any 798 ocupà Ausona, i l'any 801, la ciutat de Barcelona, completarà aquest moviment dels nostres avantpassats, posant, aquesta vegada, el centre d'atenció a Aquisgrà, la gran residència que Carlemany, coronat emperador romà d'Occident pel papa Lleó III, a Roma mateix, en la diada de Nadal de l'any 800, en la gran basílica vaticana edificada per ordre de Constantí sobre la tomba de l'apòstol sant Pere. El lloc, el dia i l'any -vuit dies abans d'inaugurar un nou segle- eren plens de simbolisme, mentre que la figura del bisbe de Roma, representant de Déu a la Terra, en el context del moment, donava legitimitat a la restauració de l'antiga dignitat imperial. Des d'aquest moment, Carlemany i els seus successors podrien ostentar el títol d'"august", perquè esdevenien successors del mateix August, el creador de l'Imperi Romà.

⁴⁵ Cf. M. COLL i ALENTORN, *Els successors de Vititza en la zona nord-est del domini visigòtic*, Barcelona 1971.

⁴⁶ Cf. J. SERRA VILARÓ, *San Próspero de Tarragona y sus discipulos en Italia en el año 711*, Barcelona 1943.

Carlemany se sentia plenament hereu i successor dels antics emperadors romans d'occident. Per això havia enriquit la seva residència amb la prou coneguda església de pla octogonal, construïda a l'estil de Sant Vidal de Ravenna, l'última residència dels emperadors romans, enriquida també per Teodoric el Gran i els exarques bizantins. La romanitat fins i tot era expressada gràficament en la decoració dels millors mobles del seu palau. Einard, en la biografia que féu de l'emperador, explica que en el seu testament, l'any 814, deixà llegats a nombroses esglésies metropolitanes, la llista de les quals s'inicia amb Roma, Ravenna i Milà, les tres antigües seus imperials d'Occident⁴⁷. També diu que, en el seu tresor, hi figuraven taules d'or i d'argent, i que en llegà una de quadrada que contenia un gravat -"descriptionem"- de la ciutat de Constantinoble a la basílica de Sant Pere de Roma, mentre que una altra que era rodona i que estava decorada amb un gravat -"effigie", diu de la ciutat de Roma fou, per ordre seva, lliurada al palau arquebisbal de Ravenna. Encara, en una altra d'aquestes taules, hi figurava gravat un mapamundi -"totius mundi descriptionem subtili ac minuta figuratione"-, que passà als seus hereus⁴⁸. Amb tot aquest mobiliari, l'emperador evocava la grandesa de l'antic Imperi Romà, del qual se sentia hereu i responsable, i amb els seus llegats tornà a enllaçar simbòlicament Roma, Milà, Ravenna i Constantinoble, les grans ciutats des d'on havien regit el món, i encara el regien, els emperadors romans.

Crec que calia recordar tot això que he dit, fruit dels "quatre cops alats de la gràcia de la història" evocats pel professor Tarradell, que han fet que els catalans siguem el que ara som.

⁴⁷ Cf. PL 97 col. 58.

⁴⁸ Cf. PL 97 col. 60.

